

בס"ד

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 360

שבת ראש-השנה תשס"א

מלכויות זכרונות ושופרות - מעגלים של אמונה

מתח יסודי ואימננטי קיים בין שני המרכיבים המרכזיים של ראש השנה. מצד אחד ראש השנה הינו יום שבו התפילה תופסת מעמד נכבד ויוצא דופן. ביום זה, כחלק ממערכת ימי הדין, מגיע האדם בתפילותיו לפסגות שלא ידע במשך כל השנה כולה, שכן התפילות העמוקות והמרגשות ביום זה חודרות עד לבסיס העמוק ביותר בהכרה. מאידך, מצוות שמיעת קול השופר מהווה לכאורה אנטי תיזה גמורה לתפילה. אם התפילה בכלל, ותפילות הימים הנוראים בפרט מצוינות בעושר לשון ושפה, עושר שייעודו להביע את כל עומק הרגש ועצמת החוויה שעובר האדם בימים אלה, הרי שקול השופר נשמע ארכאי, פרימיטיבי וחסר תחכום.

אולי ניתן לבוא ולומר, כי דווקא ניגוד זה, הוא שעמד לנגד עיניהם של אלו שעצבו את סדר עבודת היום בראש השנה. משום שלמרות העומק והשגב שבתפילות, ולמרות העושר הלשוני האדיר הטמון בהם, ישנו רובד רגשי וחוייתי שגם המתוחכמת שבתפילות לא תוכל לבטא. במקום שבו נגמרות המילים, לא נותר לו לאדם אלא לבטא את עצמו ביללה או גניחה חסרת מילים, גניחות ואנחות הדומות מאד לקולו של השופר.

ההוכחה לכך שחז"ל, בכואם לעצב את סדר התפילות בראש השנה ביקשו להדגיש את הניגוד הזה, היא העובדה כי תפילת מוסף של ראש השנה מהווה למעשה צירוף של תקיעות וברכות לכדי סדר אחד. צירוף זה הוא הדגם המושלם בעיני חז"ל לבטא את מהותו של יום זה כיום "זכרון תרועה"¹. שילוב זה הוא שיצר את המערכת של תפילת מוסף בראש השנה - "מלכויות זכרונות ושופרות", או כפי שחז"ל מכנים אותה: "תקיעתא דבי רב".

כאן המקום להעיר, כי למרות קריאתה וכינויה של התפילה על שמו של רב, ספק גדול הוא אם אכן רב היה זה שתיברה. רב, האמורא הבבלי, אכן חיבר תפילות - ביניהן תפילת "יהי רצון",

¹ עיין בגמרא בבלי ר"ה טז, ע"א: "אמרו לפני בראש השנה מלכויות זכרונות ושופרות. מלכויות - כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות - כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה - בשופר".

הנאמרת בכרכת החדש בנוסח של קהילות אשכנז. מכל מקום, הסגנון הלשוני, שמאפיין את סדר מלכויות, זכרונות ושופרות הוא קדום בהרבה, וכנראה תפילה זו נתחברה בא"י עוד בזמן התנאים.²

דומה כי אם נרצה לעמוד על יסודה של תפילה זו ועל הרעיון המרכזי בה, הרי שניטיב לעשות זאת על פי דברי הנביא: "השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע, פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושכ ורפא לו" (יש' ו י).

תהליך משולש של ריפוי ותשובה עומד כנגד הטמטום הרוחני המכביד את לב העם. דומה כי שלושת יסודות ההכרה החושית והשכלית הרמוזים כאן, ראיית העיניים, שמיעת האוזן וביתת הלב, הם המהווים את הבסיס והיסוד לתפילת מלכויות, זכרונות ושופרות. "יראה בעיניו" - ראיית העיניים והתבוננות בעובדות מבטאת, אפוא, את ההכרה ההיסטורית והביסוס ההיסטורי של האמונה, שבא לידי ביטוי בצורה מאוד מודגשת בפסוקי הזכרונות. אם נתבונן בפסוקי הזכרונות, נגלה שהם מהווים מעין סקירה היסטורית של ההשגחה ופעולתה; החל מזכירת אלקים את נח בתיבה, בהמשך - זכירת זכות אבות שהביאה ליציאת מצרים, וכלה בזכירת עם ישראל בגלות לעתיד לבוא.

"ישמע באזניו" - אין ספק, ששמיעת האוזניים מתקשרת יפה לשמיעת קולו של השופר. אולם מה עומד ביסודה של שמיעת האוזן? כלפי מה היא מכוונת, ומהו הקשר בינה לבין שמיעת קול השופר?

עיון בכרכת השופרות ובפסוקים המצויים בה מגלה, שהציר המרכזי עליו הם סובבים הינו האמונה כחוויה. האמונה היא חוויה רגשית שגורמת לסערת רוח ורגש בנפש האדם. האדם המאמין נע בין קטבים מנוגדים של רגש: בין תחושת שגב ויראת רוממות - "בחצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'",³ או תחושת תקווה והתחדשות - "והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האבדים בארץ אשור, והנדחים בארץ מצרים",⁴ לבין תחושת פחד ואימה - "וכל העם יראים את הקולת ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן, וירא העם ויגעו ויעמדו מרחק".⁵ "ובלבבו יבין" - אם שופרות מייצגים את סערת הרגשות שמלווה את האמונה, את ההכרה החווייתית, ופסוקי זכרונות מבטאים את האמונה המבוססת על ההכרה ההיסטורית, הרי שניתן לומר שפסוקי מלכויות מבטאים את אותה אמונה המבוססת על אותו תהליך פנימי ונפשי, כמעט פילוסופי, שעובר על האדם ביחס לאמונה: "וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה". המלכת ה' בראש השנה מבטאת את העמדה הבסיסית ביתור של האדם בעולם - יציר כפיו של ה', כפוף לו ונתון למרותו, אולם יחד עם זאת גם מקבל עליו את עול מלכותו של ה' באהבה.

ניתן לגלות במלכויות, זכרונות ושופרות עומק נוסף:

ר' יוסף אלבו, בעל ספר העיקרים,⁶ התווכח עם הרמב"ם שקבע י"ג עיקרי אמונה, וטען, כי את עיקרי האמונה היהודית ניתן להעמיד על שלושה יסודות בלבד והם: תורה מן השמים, מציאות ה' ושכר ועונש. זיקה מפתיעה מגלה ר' יוסף אלבו בין שלושת יסודות אלו לתפילת מוסף של ראש השנה, וכך הוא כותב (מאמר א פרק ד):

והמורה על היות ג' העקרים הללו שורש ויסוד לאמונה, אשר בה יגיע האדם אל הצלחתו האמיתית, הוא מה שיסודו לנו אנשי כנסת הגדולה בתפלת מוסף של ר"ה: ג' ברכות שהם מלכויות זכרונות ושופרות, שהם כנגד ג' העקרים הללו, להעיר לב האדם. כי באמונת הדברים הללו עם סעיפיהם ושרשיהם כפי מה שראוי, יזכה האדם בדינו לפני השם. כי ברכת מלכויות היא כנגד עקר מציאות השם, ויורה על זה נוסח

² עיין: יצחק היינמן, מעיינות, עמ' 173; אלבוגן, התפילה בישראל, עמ' 108.

³ תה' צח ו.

⁴ יש' כז יג.

⁵ שמ' כ טו.

⁶ מעט מאוד ידוע על חייו של ר' יוסף אלבו. מפיו ידוע, כי היה תלמידו של רח"ק, והאברבנאל כתב שהיה תלמידו של רבנו ניסים. בשנת 1435 היה עדיין בחיים, וידוע שבויכוח נגד הנוצרים, שהתנהל בעיר טרוסטה בספרד בשנת 1413, ייצג את הקהילה היהודית.

הברכה: 'על כן נקוה לך ד' אלקינו לראות מהרה בתפארת עוזך, להעביר גלולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתון, לתקן עולם במלכות שדי וכו' יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך'... וכן ברכת זכרונות מורה על ההשגחה והשכר והעונש, וכן יורה נוסח הברכה: 'אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם'. וברכת שופרות הוא לרמוז על העקר השלישי שהוא תורה מן השמים, ועל כן היא מתחלת: 'אתה נגלת בענן כבודך על עם קדשך'.

מעגל אחרי מעגל סובבת אותנו תפילת מוסף של ראש השנה. היא מנקזת לתוכה את שלוש דרכי ההכרה האנושית, שעליהן מבסס האדם את אמונתו בכורא עולם, ובכך היא מציבה זה לצד זה את אבני היסוד של אמונת ישראל.

יומו של ראש השנה הוא יומו הגדול של העולם ויומה הגדול של האנושות. זהו היום שבו העולם והאנושות עומדים לדין לפני מלכו של עולם, מקבלים עליהם את מלכותו ומבטיחים להיות נאמנים לדרכו של בורא עולם ולעקרונות המוסר והצדק. ביום שבו נולדה האנושות, נולדת מחדש גם האמונה בלבם של ישראל, שעל ידי תפילות ותקיעות המשולבות זו בזו, מקבלים הם מלכות שמים באהבה.

תחל שנה וברכותיה !

הרב אורן דובדבני
ירושלים